

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ З ПОЗИЦІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Визначено сутність поняття "еколого-економічне районування" та обґрунтовано його основні концептуальні аспекти. Розглянуто роль і місце концепцій сталого розвитку туризму з урахуванням еколого-економічного підходу, визначено складові стратегії сталого розвитку. Висвітлено взаємодію природних та економічних факторів на основі комплексного інтегрального поєднання природничих і суспільно-економічних наук, запропоновано базисну основу оптимального співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі.

Ключові слова: еколого-економічне районування, сталий розвиток туризму, концепція сталого розвитку, екологічний потенціал, екосистема.

Постановка проблеми та її значення. Актуальність екологічного фактора зумовила появу в останнє десятиріччя еколого-економічного районування території. Широкий спектр комплексних екологічних проблем спричинює його тематичну різноманітність, серед якої дуже важливим є еколого-економічне районування території (ЕЕР), особливо таке, що орієнтоване на забезпечення екологічної безпеки населення. Основною таксономічною одиницею такого районування є еколого-економічний район, що характеризує результати взаємодії суспільства й природи. Головна мета такого районування – знайти оптимальне співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі. Це дає змогу визначити території, для яких потрібні природоохоронні та відновлювальні заходи, раціональніше розміщення виробництва, а також установити екологічний стан конкретних регіонів тощо. Еколого-економічне районування є особливо важливим і з позицій забезпечення сталого розвитку територій. На сьогодні питання сталого розвитку є одним з головних у розвитку кожної країни, яке обумовлене необхідністю стабілізації техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та вирішення комплексу екологічних проблем в умовах соціально-економічного зростання. Функціонування народногосподарського комплексу призводить до незбалансованої експлуатації природних ресурсів та виснаження ресурсного потенціалу територій.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питання сутності основних факторів та принципів сталого розвитку туризму є предметом наукових досліджень В.Г. Герасименка, О.П. Добровольської, Г.А. Заячківської, Г.В. Казачківської, Н.Д. Свірідової, Т.І. Ткаченко та інших теоретиків, а також практиків сфери туризму. Теоретичні та прикладні його аспекти розглянуто у працях І.Я. Елехіща, Ю.Д. Дьятрезького, М.Д. Шаригіна, С.Б. Фоміних, В.М. Разумовського, Ю.Г. Єрмакова та ін. Беручи до уваги попередні дослідження, надалі варто визначити взаємозв'язок сталого розвитку туризму та його вплив на еколого-економічне районування, оскільки сталий розвиток створює можливості для підтримки рівноваги між потенціалом суспільства і нагальними потребами людей, набуваючи дедалі більшої актуальності відповідно до динамічних умов сьогодення.

Метою статті є обґрунтування концептуальних аспектів еколого-економічного районування з урахуванням позицій сталого розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сталый розвиток – це система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності [1].

Говорячи про сталий соціально-економічний розвиток країн, маємо на увазі таке функціонування усіх галузей, коли одночасно забезпечуються задоволення духовних та матеріальних потреб населення та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу. Ідея сталого розвитку офіційно була проголошена в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро і дотепер не створено альтернатив сталого розвитку людства, основними цілями якого є: економічне зростання; охорона навколишнього середовища; соціальна справедливість; раціональне використання природних ресурсів; освіта та стабілізація чисельності населення; міжнародна співпраця [6].

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. В Україні термін "сталий розвиток" часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та покращення санітарних умов проживання і праці людей.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру для того, щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.
2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.
3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.
4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.
5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Концепція сталого розвитку з'явилася внаслідок об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

Економічний підхід до концепції сталого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу, який може бути зроблений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого і здійснюється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресур-

сів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріало-зберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів.

Однак при вирішенні питань про те, який капітал потрібно зберігати (наприклад, фізичний або природний, або людський капітал) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також при вартісній оцінці цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації і розрахунку. З'явилися два види стійкості – слабка, коли йдеться про не зменшуваний в часі природний та виробничий капітал, і сильна – коли повинен не зменшуватися природний капітал (причому частину прибутку від продажу невідновних ресурсів потрібно спрямовувати на збільшення цінності відновлюваного природного капіталу).

Соціальна складова сталості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, зокрема на скорочення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також повніше використання практики сталого розвитку, наявної в не домінуючих культурах. Для досягнення сталості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити ефективнішу систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання.

З екологічного погляду, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття "природних" систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому "ідеальному" статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Отже, стратегія сталого розвитку базується на трьох складових, а саме: екологічній (збереження та відновлення природно-ресурсного потенціалу), економічній (гармонійне функціонування народногосподарського комплексу), соціальній (підвищення загального рівня життя населення). Усі три складові потрібно розглядати одночасно [4]. Одним із шляхів підвищення ефективності соціально-економічного стану економіки та переходу на модель сталого розвитку є розвиток туризму. Вплив туризму на формування сталого розвитку полягає в сукупному впливі на економічну, соціальну та екологічну складові як національного, так і світового розвитку.

Економічне значення туризму полягає в кінцевому результаті, а саме валютних надходженнях до бюджету. Соціальне значення виражається через забезпечення одночасного використання та збереження соціокультурної самобутності та історико-архітектурного надбання держави. Беручи до уваги актуальність формування концепцій сталого розвитку, яка обумовлена необхідністю стабілізації техногенного навантаження на навколишнє середовище, вирішення екологічних проблем задля спроможності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, екологічне значення туризму є особливо важливим [2]. Окремі компоненти туристичного комплексу, а саме: транспортні перевезення, сфери готельного бізнесу та екскурсійного обслуговування, мають негативний вплив, який полягає в руйнації екосистеми, виникненні ерозії ґрунтів, забрудненні довкілля та ін. На сьогодні екологічні проблеми мають тісний зв'язок з економічними, тому як екологічний фактор дедалі частіше формує попит на туристичні продукти.

Виходячи з сутності сталого розвитку, яка полягає в гармонійному функціонуванні всіх галузей народногосподарського комплексу задля забезпечення людських потреб із збереженням природно-ресурсного потенціалу, формування сталого розвитку туризму є невід'ємною частиною формування сталого розвитку України зокрема. Зростання значущості туризму та виникнення проблем, пов'язаних з його розвитком, спонукають до необхідності змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму.

Адже, зрештою, галузь може розвиватися лише за умови збереження високої якості довкілля. Зокрема, в екологічних принципах сталого розвитку туризму наголошують на раціональному використанні ресурсів, яке передбачає мінімізацію і утилізацію відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та технологій із найменшим впливом на природне та культурне довкілля, ефективне використання енергії та залучення альтернативних джерел енергії, зменшення шкідливої дії транспорту, активне застосування дружних до довкілля його видів. Акцентується також увага на збереженні біорізноманітності та необхідності обережного поводження із вразливими природними системами.

Серед принципів, які мають забезпечити сталий розвиток туристичних регіонів в економічній площині, виділяють: узгоджене планування та управління розвитком туризму з іншими видами економічної діяльності й напрямками розвитку країни і регіону загалом; сприяння розвитку малих і середніх підприємств як основи створення робочих місць у туристичній сфері; підтримка впровадження у туристичну індустрію екологічно м'яких технологій; здійснення маркетингу туризму з метою підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення тиску на довкілля шляхом більш рівномірного розподілу туристів у часі й просторі.

У соціальній сфері програмними заходами сталості є: налагодження зусиллями урядів тісної співпраці всіх зацікавлених сторін, включаючи національні ради з туризму, туристичні агенції та організації, приватний сектор, місцеві громади з прийняття рішень щодо розвитку туризму; забезпечення рівноправних умов для корінного населення поряд з іншими учасниками туристичного бізнесу в отриманні економічних, соціальних і культурних вигод від розвитку туризму,

надання йому першочергового права на працевлаштування; повага та збереження місцевих культур, традиційних ремесел, фольклору; заохочення відповідальної поведінки туристів, культивування поваги до національних законів, культурних цінностей, соціальних норм і традицій.

Теоретичну базу еколого-економічного районування становлять екологічні, географічні та економічні уявлення про зв'язок природи і господарства, які відтворюють складну еколого-економічну систему, що постійно розвивається на основі діалектичних законів, функціонування еколого-економічних систем залежить від території району, її ландшафтних особливостей, спеціалізації виробництва, характеру інфраструктури, населення, впливу господарської діяльності на навколишнє середовище. Завданням комплексного підходу до дослідження еколого-економічних систем найбільш відповідає інтегральне районування. У системно-структурному відношенні інтегральний еколого-економічний район – складно організована еколого-економічна система з економічною і екологічною підсистемами. Взаємозалежність економічної і екологічної підсистем проявляється насамперед у тому, як певні економічні успіхи чи прорахунки впливають на екологічні показники, які, своєю чергою, в багатьох випадках визначають подальший економічний і соціальний розвиток системи.

Вивчення взаємодії природних та економічних факторів у цій системі можливо лише на комплексній, інтеграційній основі природничих і суспільних наук. Такою об'єднавчою і координуючою основою є географія, яка досліджує природні, фізичні, географічні, економічні особливості території, а саме економічна географія і соціальна географія [7]. Це зовсім не означає ігнорування ролі інших фундаментальних наук біології, фізики, хімії, соціології та ін. у вивченні особливостей еколого-економічних систем. Навпаки, чим повніша участь різних галузей знань у дослідному процесі, тим надійніші результати. Тріада "природа – економіка – екологічна ситуація" в сучасних умовах є об'єктом вивчення широкого міждисциплінарного комплексу, який тією чи іншою мірою включає природничі, суспільні й технічні науки.

Еколого-економічне районування, що базується на фізико-географічному й економіко-географічному районуванні, враховує особливості процесів взаємодії природи і господарства, а також екологічну ситуацію, одним із порівняно нових видів територіальних досліджень. Однак еколого-економічне районування – це генетичний зв'язок не тільки з традиційними видами географічного районування. Воно тісно пов'язане з природно-господарським, природоохоронним, еколого-географічним, природно-ресурсним і природно-техногенним районуванням, які знаходяться на таких же початкових стадіях розробки теорії і методики, як і еколого-економічне районування. Найбільш близьким до еколого-економічного районування є природно-господарське.

Відомо, що важливим елементом теоретичних досліджень є понятійний апарат, що відкривав підходи до вирішуваних проблем, істотно визнавши на методологію і методику досліджень. Еколого-економічне районування відноситься до дисциплінарних проблем, які майже відрізняються термінологічними неточностями. Багато понять та визначень мають дискусійний характер або подаються в постановковому плані. Так поняття еколого-економічне і природно-господарсь-

ке районування часто вживаються як синоніми, незважаючи на істотну різницю у змісті цих термінів [1].

Еколого-економічне районування сприяє більш повному врахуванню та використанню особливостей природного середовища у господарській діяльності. Вона необхідна для обґрунтування проектів і програм з раціонального використання ресурсів природи. Врахування еколого-економічних відмінностей доцільне і під час спорудження великих господарських актів, планування спеціальних вільних зон, розміщення населення. Створення схем еколого-економічних районів можливе тільки на базі надійної інформації щодо сучасного стану довкілля регіону, на знанні перспектив розвитку економіки й особливо тих галузей національної економіки, які найбільш істотно впливають на якість природних комплексів. Воно може бути використане для розробки такої господарської структури, в якій би забезпечувались оптимальні умови для життя і діяльності людини. В основі районування не тільки різноманітність існуючих еколого-економічних особливостей і зв'язки, але також екологічні й господарські аспекти перспективного використання території. Отож, *еколого-економічний район* можна визначити як територію, що характеризується тісними взаємозв'язками між економічними та природними факторами, де порівняно однорідні екологічні умови, господарські особливості.

Необхідність дослідження проблеми з охорони природи диктується потребою найбільш повно враховувати передусім територіальні особливості розміщення об'єктів, які охороняються. Тому природоохоронна географія може бути сформульована як галузь, що вивчає географічні проблеми охорони природи: територіальне розміщення і раціональне використання природних об'єктів, які охороняються; просторовий аспект розвитку і регіональні відмінності в природоохоронній діяльності, особливості проведення природоохоронних заходів та їх вплив на рельєф, клімат, воду та інші компоненти природного середовища. Природоохоронна географія повинна об'єднати покомпонентні дослідження природного середовища з метою його збереження в єдиний комплексний природоохоронний аналіз на територіальній основі.

Важливе завдання природоохоронної географії – це обґрунтування принципів і розроблення методики природоохоронного районування. Одним із найбільш близьких до останнього є еколого-економічне районування, тим більше, що кінцева мета як природоохоронного, так і еколого-економічного районування – визначення раціонального комплексу природоохоронних заходів у конкретних районах [2].

До проблем, які безпосередньо впливають на рівень достовірності виділення внутрішньорегіональних еколого-економічних районів, відноситься інтегральна оцінка якості природного середовища. Завдання, яке виникає уже на перших етапах досліджень у цьому напрямі, – виявлення ареалів, однорідних щодо інтенсивності й характеру впливу багатьох природних і антропогенних факторів, що фіксуються у фізико-географічних, економічних, екологічних і соціальних показниках. Процедура еколого-економічного районування включає три послідовні етапи: збірка якісних і кількісних показників стану довкілля і господарства регіону, відбір районоутворюючих факторів, визначення меж районів.

Розглядається головним чином великомасштабне еколого-економічне районування, що є виділенням територіальних комплексів певної господарської спеціалізації, яка обумовлена своєрідністю природних ресурсів та економічних умов. Характеристика еколого-економічного району включає: природні умови і ресурси; структуру господарства, його спеціалізацію і розміщення; особливості розселення; стан основних компонентів природного середовища, екологічну ситуацію. Природні умови формують складну систему прямих і посередніх взаємозв'язків [3].

Клімат – це визначальний фактор під час формування великих еколого-економічних районів. У цих умовах його вплив здійснюється через інші природні компоненти. Так кліматичними і метеорологічними умовами визначається зовнішній вигляд рельєфу території, активність ерозійних і денудаційних процесів, гідрологічні та гідрогеологічні особливості, які, своєю чергою, виступають прямими факторами районування.

Гідрографічні та гідрологічні особливості території, її водозабезпеченість впливають як на екологічні особливості, так і на розвиток економіки районів. Водний фактор є прямим як під час формування великих регіонів, так і при їх диференціації на дрібні еколого-економічні райони. Важливе значення для виділення районів має конфігурація річної сітки, каналів, великих озер тощо.

Геологічна будова як прямий фактор районування впливає на характер розміщення господарських об'єктів. Власне геологічна будова, і зокрема наявність і територіальне поширення корисних копалин, способи і умови їх видобутку є першопричиною того, що в межах великих регіонів виділяються еколого-економічні райони, з різною спеціалізацією виробництва і різною екологічною ситуацією. Причому, роль корисних копалин може змінюватись на різних етапах розвитку району.

Вагомим районуотворюючим фактором є рельєф, який виступає природними межами між еколого-економічними районами, або їх групами. Важливе значення мають і ареали поширення антропогенних форм рельєфу. У багатьох випадках характером рельєфу визначається густота і конфігурація транспортної сітки. Значення природної рослинності як фактора районування невелике, бо в межах освоєних територій вона збереглась головним чином у заповідниках. Більшу районуотворюючу роль відіграють ґрунти. Ареали поширення порушень ґрунтового покриву як природну ерозію з антропогенними процесами можна використовувати як допоміжний фактор при визначенні окремих еколого-економічних районів.

Досліджуючи особливості та структуру господарства еколого-економічного району, виходять з того, що головною його ознакою є спеціалізація виробництва. Враховуємо масштаби промислового виробництва, потужність енергетичних систем. Для аналізу сільського господарства використовуємо такі характеристики, як площа орних земель, сільськогосподарських угідь, а також відношення до чисельності населення району і до його загальної площі, об'єм виробництва, валовий продукт на одиницю площі угідь.

Під час вивчення особливостей розселення і трудових ресурсів еколого-економічних районів використовуємо насамперед такі показники, як абсолютна

чисельність населення і його відносна характеристика, густота населення. Поєднання цих показників іноді називають "навантаженням" або "тиском" на територію. Навантаження в різних умовах міста і сільської місцевості викликає еколого-економічні процеси різного масштабу і якості.

Особлива увага приділяється стану основних компонентів природного середовища атмосфери, вод, ґрунтів, рослинності. Мета такого аналізу – установити ступінь порушення навколишнього середовища, його стійкість до негативного антропогенного впливу і можливості внесення додаткового навантаження на природу або її окремі компоненти. Результати аналізу стану довкілля узагальнювали у вигляді покомпонентних та інтегральних схем. Еколого-економічне районування враховує й екологічний потенціал території.

Екологічний потенціал – сукупність речовинно-енергетичних ресурсів та властивостей екосистем, що забезпечують її максимально можливі структурно-функціональні параметри (енергетичні, організаційні, біогеохімічні, водотрансформаційні) та корисні функції (захисні, продукційні, рекреаційні, редуційні, ресурсні, естетичні), які може використовувати людина [5].

Екологічний потенціал – це придатність середовища для існування людей, можливість забезпечення населення необхідними харчовими продуктами, умовами праці, відпочинку і лікування. Природні фактори створюють обов'язкове і загальне природне екологічне тло, забезпечують потреби людського організму в необхідних умовах існування (тепло, повітря, світло, вода, їжа тощо). У багатьох випадках саме природні фактори відіграють важливу роль у формуванні життєвого середовища людини і створюють екстремальні екологічні ситуації (землетруси, повені, селеві потоки, лавини тощо).

У структурі екологічного потенціалу природного середовища одне з важливих місць займає клімат, насамперед тепло- і вологозабезпеченість. Вони мають не тільки універсальне і безпосереднє екологічне значення, а й визначають територіальну диференціацію багатьох інших екологічних показників, зокрема біохімічних і біологічних. Від них залежить біологічна продуктивність, характер рослинності (зокрема наявність або відсутність лісів), поширення захворювань та ін.

Досить велику екологічну роль для людини відіграють такі біотичні компоненти ландшафту, як рослинність, тваринний світ, мікроорганізми. Виняткове значення має природний рослинний покрив як джерело кисню, засобів харчування, фітонцидів, лікарських засобів та його оздоровче, рекреаційне й естетичне значення. Серед рослин є також чимало шкідливих для людини видів (отруйних алергенів). Важливе оцінювання тваринного світу, в якому відомі численні переносники, збудники небезпечних захворювань людини, наприклад кліщового енцефаліту, чуми, туляремії та ін. З метою визначення екологічного потенціалу важливе значення також мають повторюваність стихійних природних явищ та інших екстремальних природних умов, тобто санітарно-гігієнічні, медико-географічні, медико-екологічні та рекреаційні особливості природного середовища. У процесі створення карти використано ті показники, що можуть характеризувати екологічний потенціал, а саме: загальносекторні типи природних ландшафтів (рівнинні та гірські), показники біологічної ефективності клімату (кількість днів із сприятливими погодними умовами), суми активних температур повітря, коефі-

цієнт зволоження території, річна сума опадів, біологічна продуктивність, несприятливі природно-антропогенні процеси.

Термін "екологічний потенціал" можна вживати виключно для характеристики первинних екосистем. Але великі площі земної поверхні зайняті вторинними, зміненими людиною, штучно створеними і піонерними екосистемами, через це з'являється потреба оцінювати також їхні потенціальні можливості та величини їх відхилень від екологічного потенціалу корінної екосистеми, на місці якої вони виникли та існують. Для цього запропоновано застосовувати поняття вторинний потенціал екосистеми. Звичайно, його речовинно-енергетичною основою завжди є екологічний потенціал екосистеми, на місці якої існує вторинна екосистема.

Основними критеріями визначення екологічного та вторинного потенціалів екосистем є:

- загальна біопродуктивність екосистеми і запаси в ній біотичної продукції як результат реалізації речовинно-енергетичного потенціалу певної ділянки земної поверхні та генетично зумовлених властивостей компонентів біогеоценозу визначається за показниками кількості продукції на одиниці площі, виробленої за одиницю часу;
- загальна енерготрансформаційна (енергетична) здатність екосистеми, яку потрібно визначати за показниками кількості енергії, накопиченої в екосистемі на одиниці площі за одиницю часу або кількості енергії, накопиченої на одиниці площі;
- загальна водотрансформаційна здатність екосистеми встановлюється за показниками кількості опадів, трансформованих (тобто повернутих в атмосферу шляхом фізичного та фізіологічного випаровування, перетворених у внутрішньогрунтовий стік і запаси води в ґрунті) екосистемою на одиниці площі за одиницю часу.

У складанні кожної екосистеми бере участь певна кількість популяцій рослин і тварин. З метою означення їх потенціальних можливостей (на відміну від екологічного потенціалу як властивості системи загалом) застосовується термін "біотичний потенціал". Біотичний потенціал – це генетично зумовлена здатність організмів, видів, популяцій, структурних чи функціональних блоків екосистеми існувати в певному діапазоні екологічних умов та підтримувати структурно-функціональну організацію екосистеми, у складі якої вони перебувають.

Для структурних блоків екосистеми еталонним вважаємо такий стан (величина) біотичного потенціалу, що відповідає первинній екосистемі конкретної ділянки земної поверхні. Загалом екологічний потенціал можна розглядати як сукупність біотичних потенціалів екосистеми, а саме: автотрофного (фітоценозу, популяцій рослин), консументного (різних груп і популяцій другого та наступних трофічних рівнів), редуцентного (трофічних груп безхребетних і мікроорганізмів) потенціалів загалом, або підпорядкованих їм структур (популяцій, трофічних груп та ін.) зокрема. Оцінювання екологічного і біотичного потенціалів кожної однорідної ділянки земної поверхні, кожної геоекосистеми має бути передумовою раціоналізації ведення лісового, сільського, рекреаційного, водного та інших галузей господарства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Головна мета еколого-економічного районування – знайти оптимальне співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі. Це дає змогу визначити території, для яких потрібні природоохоронні та відновлювальні заходи, раціональніше розміщення виробництва, а також установити екологічний стан конкретних регіонів тощо. Розрізняють такі види ЕЕР:

- за ступенем впливу техногенних факторів на природне середовище;
- за ступенем впливу несприятливих природних процесів і антропогенних факторів на природне середовище;
- за ключовою еколого-економічною проблемою;
- за еколого-економічним потенціалом;
- інтегративне природно-економічне районування.

При еколого-економічному підході до територіальної організації суспільства з'являється можливість комплексного вирішення завдань подальшого розвитку суспільного виробництва і збереження природного середовища, що забезпечує цей розвиток. Основою еколого-економічного підходу до територіальної організації суспільства є еколого-економічне зонування або районування території. Його виконання – це тільки початок процесу вдосконалення територіальної організації суспільства, оскільки районування і зонування перебувають на початковому етапі становлення.

Література

1. Дорогунцов С.І. Екологія / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К. : Вид-во КНЕУ, 2005. – 371 с.
2. Злюбін Ю.А. Загальна екологія : навч. посібн. / Ю.А. Злюбін, Н.В. Кочубей. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. – 416 с.
3. Клиновий Д. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України : навч. посібн. / Дмитро Клиновий, Тарас Пепа; ред. Л.Г. Чернюк; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 726 с.
4. Стадницький Ю.І. Розміщення продуктивних сил (теоретичні основи) : навч. посібн. / Ю.І. Стадницький, А.Г. Загородній. – К. : Вид-во "Знання", 2008. – 351 с.
5. Жук М.В. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України : підручник / М.В. Жук, В.П. Круль. – К. : Вид-во "Кондор", 2004. – 296 с.
6. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент : навч. посібн. / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна та ін. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 516 с.
7. Стратегія сталого розвитку України // Всеукраїнська громадська організація "Жива планета". [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://ecolabel.org.ua/index.253>

Симочко А.В. Концептуальні аспекти еколого-економічного районування з позицій устойчивого розвитку туризму

Определена сущность понятия "эколого-экономическое районирование" и обоснованы его основные концептуальные аспекты. Рассмотрены роль и место концепций устойчивого развития туризма с учетом эколого-экономического подхода, определены составляющие стратегии устойчивого развития. Освещено взаимодействие природных и экономических факторов на основе комплексного интегрального объединения естественных и общественно-экономических наук, предложена базисная основа оптимального соотношения между деятельностью человека и природной средой в пространстве и времени.

Ключевые слова: эколого-экономическое районирование, устойчивое развитие туризма, концепция устойчивого развития, экологический потенциал, экосистема.

Symochko A.V. Conceptual aspects of ecological-economic zoning from the standpoint of sustainable tourism development

The article explains the purpose of the concept of "ecological-economic zoning" and proved its basic conceptual aspects. The role and place of the concept of sustainable tourism development, taking into account environmental and economic approach defined the strategy for sustainable development. Deals with the interaction of natural and economic factors on the basis of complex integrated combination of natural and socio-economic sciences and suggests basic foundation optimal balance between human activities and the natural environment in space and time

Keywords: ecological-economic zoning, sustainable tourism development, the concept of sustainable development, environmental potential, ecosystem.

УДК 334.012.33:332.155

Доц. З.І. Тенюх, канд. екон. наук –
Львівський НУ ім. Івана Франка

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МАСШТАБІВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто міжнародний досвід визначення масштабу державного сектора в економіці країни, критично проаналізовано вітчизняну методику визначення питомої ваги державного сектора в економіці та запропоновано шляхи її удосконалення. Проаналізовано масштаб, структуру і динаміку державного сектора економіки України.

Ключові слова: державний сектор економіки, масштаб державного сектора, структура державного сектора, ефективність, кількісні й відносні показники оцінки, інтегральний показник.

Постановка проблеми. На сьогодні все ще актуальними є питання ефективного функціонування державного сектора економіки, які напряду пов'язані з визначенням його масштабів. Адже відсутність необхідної інформації не дасть змогу сформулювати обґрунтовану стратегію розвитку державного сектора на перспективу, вирішувати завдання оптимізації його розмірів і структури, підвищення ефективності використання державного майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку концептуальних основ формування і розвитку державного сектора економіки в сучасних умовах господарювання зробили такі відомі вчені: Є.В. Балацкий, О.В. Длугопольський, А.А. Дорофеева, Л.М. Кузьменко, Д.Н. Медведєв, А.Ф. Мельник, Л.Г. Червова та ін. Проте багато дискусійних положень методики і практики визначення масштабів державного сектора економіки ще недостатньо висвітлені та потребують окремих додаткових досліджень.

Постановка завдання. Завданням роботи є критичний аналіз існуючих методичних підходів до визначення масштабів державного сектора економіки з метою формулювання дієвих практичних рекомендацій щодо їх удосконалення та впровадження у вітчизняну практику.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці не існує однозначного підходу до визначення розміру державного сектора економіки (далі – ДСЕ). Масштаби ДСЕ можна оцінювати з двох позицій: 1) через показники запасів і потоків; 2) через абсолютні та відносні величини.

Обсяг державної власності є запасом ресурсів, яким володіє держава, а обсяг державних доходів і витрат є потоком засобів, які мобілізуються та витрачаються державою. Проте стійкого взаємозв'язку ланок "запаси – потоки" у державному секторі не існує, оскільки держава фінансує свої витрати не лише за рахунок

доходів з капіталу, який їй належить, але і за рахунок податкових надходжень. Внаслідок цього показники питомої ваги державного сектора, які розраховуються, з одного боку, на базі масштабів державної власності, а з іншого – на основі доходів і витрат державного бюджету, можуть істотно відрізнитися [1, с. 50-51].

Зрозуміло, що кількісні параметри державного сектора будуть залежати від показників діяльності державних підприємств. Найбільш поширеними абсолютними показниками оцінки масштабів ДСЕ є такі: обсяги виробництва, капіталовкладень, державних витрат, урядових видатків, кількість підприємств, кількість зайнятих, вартість основних фондів тощо. Оскільки аналітичні можливості абсолютних показників обмежені, то на їхній підставі розраховують відносні аналоги, які до того ж можна використовувати й для здійснення порівнянь, зокрема з іншими країнами (табл. 1).

Табл. 1. Відносні показники оцінки масштабів державного сектора економіки

Показник	Зміст показника	Формула розрахунку	Умовні позначення
1. Ресурсна міць ДСЕ	Питома вага ДСЕ в загальній чисельності зайнятих у країні. Показує ступінь поглинання ДСЕ робочої сили (K_1)	$K_1 = L_g / L$	L_g – кількість зайнятих в ДСЕ; L – загальна кількість зайнятих в економіці країни
2. Масштаб державної власності ДСЕ	Питома вага ДСЕ у загальному обсязі основних засобів у країні. Показує ступінь поглинання ДСЕ активів (K_2).	$K_2 = A_g / A$	A_g – вартість основних засобів у ДСЕ; A – вартість основних засобів в економіці країни
3. Масштаб результативності ДСЕ	Питома вага продукції та послуг ДСЕ у ВВП (K_3)	$K_3 = D / Y$	D – додана вартість, вироблена і реалізована ДСЕ в поточних цінах; Y – ВВП країни в поточних цінах
4. Рівень концентрації	Питома вага ДСЕ в загальній кількості підприємств країни. Показує частку державної власності в економіці (K_4)	$K_4 = K_g / K$	K_g – кількість підприємств в ДСЕ; K – кількість усіх офіційно зареєстрованих підприємств в країні
5. Рушійні можливості держави	Питома вага інвестицій в ДСЕ у загальному обсязі інвестицій. Показує довгостроковий потенціал ДСЕ (K_5)	$K_5 = I_g / I$	I_g – обсяг інвестицій в ДСЕ; I – загальний обсяг інвестицій в економіку країни
6. Коефіцієнт акумуляції державних доходів	Питома вага державних доходів у ВВП (K_d)	$K_d = I_n / Y$	I_n – обсяг державних доходів; Y – ВВП країни в поточних цінах
7. Коефіцієнт витратання державних коштів	Питома вага державних витрат у ВВП (K_E)	$K_E = E_x / Y$	K_E – обсяг державних витрат; Y – ВВП країни в поточних цінах
8. Коефіцієнт оподаткування	Питома вага податків у ВВП (K_T)	$K_T = T / Y$	T – отримані податкові надходження в бюджет

Джерело: розробив автор на основі [1, с. 52; 2, с. 29].

У міжнародній практиці для оцінки масштабів ДСЕ найчастіше використовують перші чотири показники ($K_1 - K_4$), зазначені у табл. 1, оскільки саме вони виражають результативність та головні фактори виробництва. Зокрема, K_1 і K_2 відображають питому вагу макрофакторів (праці та капіталу), які є у розпорядженні ДСЕ, та дають змогу визначити витратний аспект його діяльності і, відповідно, його ресурсну міць; показник K_3 відображає результати (випуск чи обсяг